

ACTA HISTRIAE
27, 2019, 2

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185 (Print)
ISSN 2591-1767 (Online)

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE

27, 2019, 2

KOPER 2019

ISSN 1318-0185 (Tiskana izd.)
ISSN 2591-1767 (Spletna izd.)

UDK/UDC 94(05)

Letnik 27, leto 2019, številka 2

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleksej Kalc, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Aleš Maver, Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Jože Pirjevec, Claudio Povalo (IT), Marijan Premović (MNE), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Uredniki/Redattori/
Editors:**

Gorazd Bajc, Urška Lampe, Arnela Abdić

**Prevodi/Traduzioni/
Translations:**

Urška Lampe (slo.), Gorazd Bajc (it.), Petra Berlot (angl., it.)

**Lektorji/Supervisione/
Language Editor:**

Urška Lampe (angl., slo.), Gorazd Bajc (it.), Arnela Abdić (angl.)

**Stavek/Composizione/
Typesetting:**

Založništvo PADRE d.o.o.

**Izdajatelj/Editori/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria® / Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment / Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000
Koper-Capodistria, Garibaldijeva 18 / Via Garibaldi 18
e-mail: actahistriae@gmail.com; www.zdjp.si

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency, Mestna občina Koper, Luka Koper d.d.

**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

Tempelj Al-Khazneh v Petri, v Jordaniji, prestolnici Nabatejskega kraljestva / Il tempio di El Khasneh a Petra, in Giordania, la capitale del Regno nabateo / Al-Khazneh temple in Petra, Jordan, the capital of the Nabatean Kingdom (Wikimedia Commons).

Redakcija te številke je bila zaključena 30. junija 2019.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: Thomson Reuters: Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL)

Vsi članki so v barvni verziji prosto dostopni na spletni strani: <http://www.zdjp.si>.
All articles are freely available in color via website <http://www.zdjp.si>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Mohammed Al-Nasarat: Ceremonies and Rituals in Nabataeans Society (312 BC – 106 AD).....	199
<i>Cerimonie e riti nella società dei Nabatei (312 A.C. – 106 D.C.)</i>	
<i>Svečanosti in obredi v nabatejski družbi (312 BC – 106 AD)</i>	

Simon Malmenvall: »Latinsko–grški« (katoliško–pravoslavni) odnosi v jeruzalemskem kraljestvu: primer potopisa staroruskega igumana Danijela	233
<i>Le relazioni tra «latini e greci» (cattolici e ortodossi) nel Regno di Gerusalemme: il diario di viaggio del igumeno Daniele della Terra dei Rus'</i>	
<i>»Latin–Greek« (Catholic–East Orthodox) Relations in the Kingdom of Jerusalem: The Case of the Travel Diary of Hegumen Daniel from Rus'</i>	

Agustí Alcoberro: From Barcelona to Timișoara and Belgrade – with stops in Vienna. Exiles from the War of the Spanish Succession (1702–1714) to the Ottoman–Venetian war (1714–1718)	255
<i>Da Barcelona a Timișoara e Belgrado, con fermate a Vienna. L'esilio dalla guerra di successione Spagnola (1702–1714) alla guerra Turco–Veneziana (1714–1718)</i>	
<i>Iz Barcelone do Temišvara in Beograda – s postanki na Dunaju. Izgnanci med špansko nasledstveno vojno (1702–1714) in beneško–avstrijsko turško vojno (1714–1718)</i>	

Andrej Rahten: Šentiljska šola med dvema državama. Prekrat v luči šolske kronike Silvestra Košutnika	279
<i>La scuola di Šentilj tra due stati. Il rovesciamento del potere alla luce della cronaca scolastica di Silvester Košutnik</i>	
<i>The School of Šentilj between the Two States. The Overturn as Reported in the School Chronicle of Silvester Košutnik</i>	

Gregor Novak: Mariborski župani in pot do uspešne elektrifikacije mesta	297
<i>I sindaci di Maribor e il percorso di successo dell'elettrificazione cittadina</i>	
<i>Mayors of Maribor and the Way to Successful Electrification of the City</i>	
Andreja Valič Zver: Jože Pučnik: dialog z Ljubom Sircem	315
<i>Jože Pučnik: dialogo con Ljubo Sirc</i>	
<i>Jože Pučnik: Dialogue with Ljubo Sirc</i>	
Dejan Jović: Interpretiranje „Domovinskog rata“ (1991–1995) u procesu rekonstruiranja hrvatskog nacionalnog identiteta	341
<i>L'interpretazione della «Guerra patriottica» (1991–1995) nel processo di ricostruzione dell'identità nazionale croata</i>	
<i>Interpreting the “Homeland War” (1991–1995) and Re-Construction of Croatian National Identity</i>	
 Navodila avtorjem	 359
<i>Istruzioni per gli autori</i>	362
<i>Instructions to authors</i>	366

MARIBORSKI ŽUPANI IN POT DO USPEŠNE ELEKTRIFIKACIJE MESTA

Gregor NOVAK

Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje, Zagrebška cesta 84, 2000 Maribor, Slovenija

e-mail: gregor.novak83@gmail.com

IZVLEČEK

Avtor se v prispevku ukvarja s problematiko elektrifikacije mesta Maribor od njenega začetka leta 1883 pa vse do uspešnega priklopa na omrežje elektrarne Fala leta 1920 in nadaljnega širjenja električnega omrežja do začetka 30. let. Na razvoj elektrifikacije v mestu so imeli vpliv mariborski župani, ki so ji s svojo skrbjo za razvoj gospodarstva gotovo odprli pot in kasneje nudili še večji zagon k širši elektrifikaciji. Prvi mariborski župan, ki se je načrtno zavzemal za postavitev električnega omrežja, je bil Johann Schmiderer; katerega projekt je bil uresničen v času poveljnih vladnih komisarjev. Dokončno se je elektrika v mestu uveljavila pod župani Viktorjem Grčarjem, Josipom Leskovarjem in Alojzijem Juvanom. Takrat je postala gonilna sila mariborskega gospodarstva. Hkrati avtor ugotavlja, kako je na širjenje električnega omrežja poleg mestne politike vplivala prva svetovna vojna, poveljno spreminjanje državne meje, izgradnja hidroelektrarne na Fali in nagel razvoj industrializacije v mestu.

Ključne besede: Maribor, mariborski župani, elektrifikacija, elektrarna Fala, elektrarna Mariborski otok

I SINDACI DI MARIBOR E IL PERCORSO DI SUCCESSO DELL'ELETTRIFICAZIONE CITTADINA

SINTESI

L'autore affronta il problema dell'elettrificazione della città di Maribor dagli inizi nel 1883 fino alla riuscita connessione con la centrale di Fala nel 1920 e l'ulteriore espansione della rete elettrica fino agli inizi degli anni Trenta. Lo sviluppo dell'elettrificazione della città venne influenzato dai sindaci di Maribor che, avendo avuto l'interesse per lo sviluppo economico, aprirono la strada e successivamente fornirono un impulso ancora maggiore per una più ampia elettrificazione. Il primo sindaco di Maribor che aveva deliberatamente sostenuto in maniera sistematica l'installazione di una rete elettrica fu Johann Schmiderer; il suo progetto venne poi realizzato nel dopoguerra durante il periodo dei commissari del governo. Il completamento della energia elettrica cittadina venne infine implementato dai sindaci

Viktor Grčar, Josip Leskovar e Alojzij Juvan. Allora divenne la forza trainante dell'economia di Maribor. Allo stesso tempo, nota l'autore, oltre alla politica cittadina era stata la Prima guerra mondiale a influire sull'espansione della rete elettrica, come pure la nuova delimitazione dei confini statali, la costruzione della centrale idroelettrica sulla Fala e dal rapido sviluppo dell'industrializzazione cittadina.

Parole chiave: Maribor; sindaci di Maribor; elettrificazione, centrale elettrica di Fala, centrale elettrica Mariborski otok

UVOD

Električni tok se je na slovenskih tleh začel uporabljati že zelo zgodaj, saj je prva žarnica pri nas zasvetila že štiri leta po njeni iznajdbi. To se je zgodilo verjetno kak dan pred 4. aprilom 1883 v parnem mlinu Karla Scherbauma v Mariboru, v času županovanja dr. Ferdinanda Duchatscha (Zajšek, 2017, 852–853), ki je tistega leta nasledil Matthäusa Reiserja (Maver & Ravnikar, 2017, 834). Električno razsvetljava s 36 žarnicami je napajal generator s predvideno največjo močjo 5 kW.¹ Po naključju je prav ta električna luč osvetlila pot h kasnejši elektrifikaciji Maribora in širše okolice, ki je omogočila velik napredek v industriji in gospodarstvu na splošno. Na začetku so elektriko uporabljali le za razsvetljava tovarn in javnih površin ter, zanimivo, v turizmu. Tak primer sta Postojnska jama² in kopališče v Laškem³, ki je elektriko pridobivalo s pomočjo prve hidroelektrarne pri nas.

Čeprav so bili začetki uporabe električnega toka pri nas na samem začetku skromni in odvisni od prvih navdušencev nad novo obliko energije, se je stanje z razvojem tehnologije in predvsem pocenitvijo začelo počasi spreminjati. Če je še prvi prižig žarnice leta 1883 pomenil bolj zanimivost, kot pa pomemben mejnik, se je to spremenilo že čez dobrega četrto stoletja, ko so na seji mariborskega občinskega sveta 8. januarja 1909 prvič resno razpravljali o izgradnji elektrarne na Dravi.

1 Marburger Zeitung, 4. 4. 1883: Elektrische Beleuchtung, 3.

2 Leta 1884 so razsvetlili Postojnsko jamo z električno obločnico, ki je imela svetilnost „1300 sveč“. Napajal jo je enosmerni tok. Generator z 12 kW moči je poganjal parni stroj v neposredni bližini glavnega vhoda v jamo (Požar, 1983, 90).

3 Prvo hidroelektrarno so zgradili leta 1885 na potoku Rečica za potrebe kopališča v Laškem. Zgrajeno je bilo vodno kolo s premerom pet metrov in širino enega metra, ki je poganjalo dva enosmerna generatorja s skupno močjo 5 kW. Električna energija je bila uporabljena za črpanje termalne vode in za razsvetljava kopališča ter parka. Elektrarna je nehala obratovati leta 1935 (Požar, 1983, 90).

Preden je elekrika postala gonilna sila napredka v Mariboru, je imel primat na tem mestu plin. Mariborska plinarna Georga Graffa, bavarskega podjetnika, je leta 1869 pridobila koncesijo za ureditev in gospodarsko izkoriščanje razsvetljave na plin. Že naslednje leto je sistem plinske razsvetljave začel izpodrivati javne petrolejske svetilke. Sprva je bil plin predrag za uporabo v industrijske namene, sčasoma pa se je industrija prilagodila in do elektrifikacije je bilo v mestu v pogonu osemindvajset plinskih motorjev (Gostenčnik & Lobnik, 2010, 7–10).

V začetku je poraba plina stalno naraščala. Zaradi širjenja plinskega omrežja je bila leta 1882 ustanovljena mestna komisija za kontrolo javne razsvetljave, ki jo je vodil Alexander Nagy, kasnejši dolgoletni župan Maribora. Kot inženir se je zavedal pomena tehničnega napredka in se stalno zavzemal za razširitev omrežja ulične razsvetljave. Leta 1886 je nastopil kot mariborski župan. V času njegovega dolgega županovanja je do leta 1902 plinarna rastla, z njo pa tudi število plinskih uličnih svetilk, ki se je povečalo na 458. Kot zelo donosno podjetje je Mariborsko plinarno odkupila občina leta 1915. Poleg širjenja plinskega omrežja je župan Alexander Nagy s svojo politiko pomembno vplival na gradnjo šolskih poslopij, vojaških objektov, nove bolnišnične stavbe in klavnic. Vsi ti objekti so prispevali k modernizaciji Maribora in zaradi svojih potreb po uporabi električne energije avtomatsko vplivali na kasnejšo gradnjo elektrarn in elektrifikacijo (Skitek, 2017, 368–369).

ELEKTRIKA, DA ALI NE?

Leta 1902 je županovanje v Mariboru prevzel Johann Schmiderer, bivši podžupan Alexandra Nagyja, zato ni čudno, da je nadaljeval njegovo politiko modernizacije mesta (Podgoršek, 2006, 372). Kljub izjemno turbulentnemu času, ko so bili odnosi med Nemci in Slovenci v mestu na najnižji ravni, in kasneje prvi svetovni vojni, je bil zaslužen za nezmanjšan napredek gospodarstva, hkrati pa je prvi sprejel idejo o širši elektrifikaciji in omogočil njen razvoj. Ta je razvoj mesta samo še pospešila, a to ni pomirilo napetosti med sprtima stranema. Kot bomo videli, se je nacionalni spor med Slovenci in Nemci opazil tudi pri elektrifikaciji mesta (Jenuš, 2017, 906).

Ob prelomu iz 19. v 20. stoletje je pridobivanje električne energije s pomočjo hidroelektrarn postalo v svetu vse bolj razširjeno, naši kraji pa so počasi pričeli zaostajati v primerjavi z nekaterimi drugimi deželami. V mesečniku *Dom in svet* so že leta 1903 objavili to kritiko:

Vedno bolj se bližamo dobi elektrike; doba para se umika na vseh koncih. To se posebno opazuje pri železnicah. Na Angleškem bo v malo letih na mnogih železničnih progah vladala elekrika, in brez dima in neprijetnega hrušča bodo tekale po starem tiru električne lokomotive. Na kontinentu se v tem oziru izvečine še delajo poizkusi. Samo Italija je izjema. [...] Zanimivo bi bilo poizvedeti, koliko se uporablja prelepih vodnih sil v Avstriji? Zdi se, da smo tudi v tem oziru zaostali za svojimi sosedi.⁴

4 Dom in svet, 16, 7, 1903: Elekrika in vodne sile, 448.

Kritika je bila gotovo na mestu. Tedanja avstrijska vlada je sprva pokazala zanimanje za izgradnjo elektrarne zaradi želje po elektrifikaciji železnice. Vladni projekti so ostali v fazi načrtov. Poleg vlade so se pojavili tudi drugi interesi, ki so želeli izkoristiti ugodne lastnosti Drave. V začetku leta 1910 je gradbeno podjetje Albert Buss & Co., v navezi z avstrijsko družbo gornještajerskih industrijalcev in mariborskim industrijalcem Karlom Scherbaumom, zaprosilo za koncesijo za izkoriščanje Drave na področju občin Ožbalt, Zgornji Boč, Rdeči breg, Vurmat in Maribor. Decembra istega leta so pričeli z lokalnimi ogledi, da bi določili primerno mesto za izgradnjo hidroelektrarne, čeprav je Drava pri Fali že pred ogledi veljala za najprimernejše mesto (Fras & Valenčič, 1976, 96).⁵

Razvidno je, da so bili glavni interesi za gradnjo elektrarne Nemci, ki so imeli v rokah večino kapitala, vendar pa niso bili edini. Leta 1909 je Franjo Pahernik na potoku Vuhrešica zgradil Malo elektrarno Vuhred s 100 konjskimi močmi. S tem so okoliški kraji (Vuhred, Vuzenica, Šentvid in Dobrava) istega leta dobili elektriko že pred Mariborom (Vovk Korže & Jurač, 2008, 8). Zanimivo je, da elektrike ni dobila bližnja Muta, čeprav bi ji naj bila ponujena. To so v *Narodnem dnevniku* razložili tako:

*V Vuzenico je napeljal g. Pahernik elektriko, ki je razmeroma jako cena ter izborno svetil Nemcem in Slovencem. Ponudil jo je tudi sosednim Mutčanom. Ti je pa ne marajo menda samo za to, – ker je slovenska. Rajši si bodo postavili z velikimi stroški sami elektrarno in jo vzdrževali. – Občina bo pa plačevala, da bode kar smrdelo, med tem, ko bi lahko takorekoč dobili popolnoma zastoj elektriko. Pozneje se bodo še kesali, da so tako zagrizeni, a bode prepozno. Plačevanje elektrarne pa ne bode ne konca ne kraja.*⁶

Iz članka je opazno zaostrovanje odnosov med Slovenci in Nemci, ki je postajalo vedno močnejše (podrobneje Jenuš, 2011; Čuček, 2012).

Tudi na mariborski občini so se nekateri zavedali pomena elektrifikacije, zato so prvič resno razpravljali o izgradnji elektrarne na Dravi na seji občinskega sveta 8. januarja 1909. Predlagana je bila izgradnja hidroelektrarne pri Mariborskem otoku (takrat se je še imenoval Felberjev otok). V časniku *Straža* so zapisali, da so na seji mestnega sveta sprejeli sklep o ustanovitvi mestne elektrarne. Zapisali so še: „Izvolil se je v ta namen poseben odsek, ki naj proučuje to vprašanje in o rezultatu poroča mestnemu svetu.“⁷ Resne priprave za izgradnjo elektrarne pri Mariborskem otoku so se začele, ko je mariborska občina v navezi z graško odkupila načrte elektrarne. Te je izdelal profesor vodnih gradenj na visoki tehniški šoli ETH Zürich, inž. Gabriel Narutowicz, po rodu Poljak. Občina je odkupila več zemljišč in objektov v načrtovanem zaježitvenem območju (Elektrarna Mariborski otok, 1978, 3; Macuh, 2000, 399).⁸

V omenjenem načrtu je bilo predvideno, da bi bila elektrarna postavljena na vzvodni konici Mariborskega otoka. Jez bi zapiral levi rokav Drave, strojni del in ostale naprave

5 Straža, 28. 1. 1910: Nova električna centrala na Štajerskem, str. 3; Straža, 25. 11. 1910: Maribor, 3.

6 Narodni dnevnik, 15. 10. 1910: Na Muti ne marajo slovenske elektrike, 3.

7 Straža, 13. 1. 1909: Maribor, 2.

8 Straža, 7. 10. 1925: Iz mestnega gradbenega urada, 3.

pa bi bile na desnem rokavu. Načrt je bil zastavljen popolnoma napačno, saj bi ob nizki vodi levi rokav ostajal brez vode, ob visoki vodi pa pretok jezu ne bi zadoščal. Občina je pokazala resen namen za izgradnjo lastne hidroelektrarne, vendar do sklepa o gradnji takrat ni prišlo zaradi pomanjkanja kapitala in nerazumevanja občinskih svetnikov (Fras & Valenčič, 1976, 96, 154–155; Macuh, 2000, 398). Poleg tega je imela mestna plinarna sklenjeno pogodbo z mestom do leta 1920 in se dodaten velik vir energije vsem ni zdel smotrni.

Mariborska občina je kljub temu zaprosila za dodelitev koncesije za izgradnjo nove elektrarne, vendar je prošnja zaradi ugovorov za kar nekaj časa obležala v predalu. Leta 1913 se je prošnji pridružila še občina Gradec. Tudi ta se je želela čim hitreje elektrificirati, zato so s pritiski na vlado poskrbeli, da je avstrijsko poljedelsko ministrstvo koncesijo za gradnjo podelilo že pred koncem leta. Graški in mariborski občinski odbor sta se zavezala k skupnemu financiranju projekta, ki naj bi po ocenah znašal 14 milijonov kron. Gradec bi od predvidenih 20.000 konjskih moči (ok. 14700 kW) prevzel 6000 KM (ok. 4400 kW), Maribor pa 2000 KM (ok. 1470 kW). V *Slovenskem gospodarju* so tedaj duhovito zapisali, da gre za dobro zamisel, a le „če je naši vsenemški kratkovidneži ne bodo zavozili tako kot povsod drugod“.⁹

Leta 1915 je prišlo do sestanka Odbora za zgradbo mariborsko-graške elektrarne pri Mariborskem otoku. Dogovorili so se, da bo odboru predsedoval štajerski deželni glavar, če odbor pri izbiri predsednika ne bo sklepčen. Leta 1916 je vladni komisar Gradca in predsednik *Graz-Marburger Drauwerke* (Graško-mariborska dravska elektrarna) Anton Underrein izjavil, da obe mesti vztrajata pri izgradnji projektirane elektrarne. Hkrati je poudaril, da je rentabilnost zajamčena, če se bodo le upoštevale želje prebivalstva. Med tem se je že pričela gradnja konkurenčne elektrarne pri Fali, ki je bila v lasti Štajerske elektriške družbe (*Steirmarkische Elektrizitätsgesellschaft*, v nadaljevanju StEG). Zaradi tega in bližajoče vojne so načrti o lastni občinski elektrarni znova zastali (Weissensteiner, 1958a, 13; Macuh, 2000, 399).¹⁰

Vsi se z gradnjo hidroelektrarne na Dravi niso strinjali. Že leta 1911 so v konzerativnem tedniku *Slovenski gospodar* pozivali „prebivalce zelenega Pohorja“ in „brate Korošce“, naj se postavijo v bran proti izgradnji elektrarne. V članku piše, da se bo s postavitvijo elektrarne „otežkočilo ter ob času suše naravnost onemogočilo spravljanje splavov in šajk, naloženih z žaganim in tesanim lesom, po Dravi.“ Čeprav je družba Albert Buss & Co. obljubila „za vzdrževanje vožnje [...] neko plavno vzdigališče, po katerem se zmorejo splavi naravnost iz zgornje vode spravljati v spodnjo“, je ostal pomislek „kako bodo pač takrat splavi drčali po vodi, ko bo iste primanjkovalo, ker nam jo bodo po svojih napravah odpeljali iz naravne struge.“ Splavarjenje bi se naj podražilo, s tem pa bi pridobila predvsem železnica, s katero bi prevažali vedno več lesa. Splavarji bi zaradi tega bili ob zaslužek. Poleg tega so v časniku opozarjali na možnost vojne, v kateri je lahko železnica uničena, zaradi elektrarne pa ne bi bilo mogoče dostavljati lesa

9 Slovenski gospodar, 11. 12. 1913: Maribor, 3.

10 Straža, 30. 7. 1915: Mariborsko-graška elektrarna, 5.

niti po reki.¹¹ Nasprotnega mnenja so bili pri časniku *Slovenski narod*. Zapisali so, da bo elektrarna omogočila velik gospodarski napredek Maribora in njegove okolice. S tem so pisanje *Slovenskega gospodarja* označili za otročje.¹²

STEG IZKORISTI NEODLOČNOST MARIBORSKE OBČINE

24. septembra 1902 je bila konstituirana Štajerska elektriška družba (*Steirische Elektrizitätsgesellschaft* – StEG), ki je postala najpomembnejši igralec pri postavitvi hidroelektrarne pri Fali in s tem glavni pobudnik in organizator elektrifikacije Štajerske. Družba, katere sedež je bil v Gradcu, je bila na začetku precej neuspešna, a so jo finančno izdatno podprla švicarska podjetja in banke iz Basla. Podpredsednik družbe je bil J. Rohshändler, ki je v Švici spoznal pomen elektrifikacije za napredek industrije. Prav on je StEG priporočil, da začne proučevati vodne razmere na Dravi in da si pridobi koncesijo za izgradnjo hidroelektrarne na najprimernejšem mestu. Upravni odbor je predlog sprejel kljub velikemu finančnemu tveganju (Weissensteiner, 1958b, 13–14).

Družbi se je zaradi načrtovane občinske elektrarne zelo mudilo. Upali so, da se bosta občini Gradec in Maribor odpovedali gradnji lastne elektrarne, če bo njihova pri Fali zgrajena prej. 9. julija 1914 so s tem namenom mestni občini predložili podrobno izdelan osnutek dobavne pogodbe. Pogodba je bila sklenjena za 10 let oziroma do trenutka, ko bo Maribor zagnal svojo novo elektrarno. Ker si je mariborska občina želela čimprejšnje in seveda najcenejše elektrifikacije, je pogodbo podpisala 15. decembra 1914, vendar bi naj ta bila le začasne narave (Fras & Valenčič, 1976, 140; Weissensteiner, 1958a, 12; Weissensteiner, 1958b, 23–24; Valenčič, 1982, 34).

Podpis pogodbe s StEG je naletel na oster odziv v časniku *Straža*. Trdili so, da je podpisana pogodba neugodna, saj bi bila elektrika predraga in za manjša podjetja tako nedosegljiva. Zato bi bil najboljši način za pridobivanje električne energije izgradnja že načrtovane elektrarne pri Mariborskem otoku. S tem ni bilo prikrajšano le mesto Maribor, ampak vse okoliške občine, ki so bile odvisne od podpisane pogodbe (Studenci, Radvanje, Razvanje, Cvetkovci, Krčevina, Rošpoh itd.). Gradec zaradi te pogodbe ni bil pripravljen opustiti načrta o gradnji elektrarne pri Mariborskem otoku, kot je to storil Maribor. Vseeno je bila priložnost za izgradnjo lastne elektrarne zamujena, saj je prihajajoča vojna popolnoma spremenila situacijo.¹³

GRADNJA ELEKTRARNE FALA

Leta 1912 je bila vsa potrebna dokumentacija za pričetek del pripravljena. V začetku leta 1913 so začeli s pripravljalnimi deli. Na levem bregu Drave so morali zaradi zajezitve na višje ležečo traso dvigniti 9 km ceste. Dvignili so jo meter nad najvišjo katastrofalno poplavo, ki bi lahko nastala. Na desnem bregu so zgradili priključek na železniško progo

11 Slovenski gospodar, 20. 7. 1911: Prebivalci zelenega Pohorja, pozor!, 3.

12 Slovenski narod, 26. 7. 1911: Velika električna centrala v Dravski dolini, 2–3.

13 Straža, 20. 7. 1914: Dobava elektrike za Maribor in okolico, 2.

s poševnotirno vzpenjačo. Na obeh bregovih so postavili barake za nastanitev delavcev, obsežne delavnice in skladišča za gradbeni material. Zgradili so začasna poslopja za tehnično vodstvo, administrativne pisarne in zasilna stanovanja. Poleg tega so zgradili še lastno mehanično delavnico in mizarsko delavnico. Obe sta bili popolnoma opremljeni z vsemi potrebnimi stroji. Na gradbišče so namestili velik žični žerjav z nosilnostjo petih ton, dva bagra, kompresor in lastno centralo z dvema lokomobilama po 260 kW in lokomotivo z 90 kW moči. Tehnična opremljenost gradbišča je bila za tiste čase na zelo visokem nivoju in nekateri delavci so takrat prvič v življenju videli bager ali žerjav (Fras & Valenčič, 1976, 98; Šmon, 2011, 15).¹⁴

K delu na gradbišču so pritegnili delavce in strokovnjake iz vse Dravske doline, pa tudi z Dravskega polja in Prekmurja, čeprav so najprej razmišljali o cenejši delovni sili iz Italije. Na gradbišču je velikokrat prihajalo do delovnih nesreč. Najhujša se je zgodila v sredo, 3. decembra 1913. Na levem bregu Drave je na gradbišče vodila železniška proga, ki je stala na lesenem ogrodju. Tisti dan je tja pripeljala lokomotiva s šestimi vagoni gramoza. Ogrodje je bilo preperelo, zato se je vlak prevrnil in pod sabo pokopal štiri delavce. Eden je bil na mestu mrtev, drugi je umrl med prevozom v bolnišnico, tretji je umrl v bolnišnici, četrti pa se je boril za življenje, saj je imel zdrobljeni obe nogi. Časnik *Straža* je poročal, da „se pri enem in istem podjetju dogajajo kar zaporedoma tako velike nesreče, ne da bi oblast tozadevno kaj ukrenila in poskrbela za varnost“. Hkrati je pozval mariborsko okrajno glavarstvo, naj bolje nadzira stanje na gradbišču, na katerem naj ne bi bilo dovolj poskrbljeno za varnost. Glavni krivec naj bi bilo podjetje StEG oziroma tuji kapitalisti, za katere „delavec ni nič drugega kot stroj, ki dela, dokler se ne skvari in uniči“.¹⁵ Seveda je bilo pisanje *Straže* precej neobjektivno, predvsem zaradi demonizacije tujih kapitalistov, ki bi se naj igrali s človeškimi življenji, s svojim kapitalom „ukrivljali hrbte“ Slovincem in izkoriščali naše naravne zaklade. Je pa tudi res, da bi podjetje očitno moralo bolj skrbeti za varnost svojih delavcev.

Prva svetovna vojna je falski elektrarni povzročila velike nevšečnosti. Primanjkovalo ni samo delovne sile, tudi hrane za delavce je bilo vse manj. Zaradi potreb vojne industrije je bilo vse težje pridobiti potreben in vse dražji gradbeni material. V letu 1916 se je zaradi navedenih težav gradnja elektrarne skoraj popolnoma ustavila. Iz tega razloga ni bilo mogoče zgraditi predvidenega daljnovoda, saj ni bilo profilnega železa in bakra za električne vodnike.¹⁶

Med svetovnim konfliktom se je vojno ministrstvo na Dunaju odločilo, da je treba, tako kot v drugih pokrajinah, zgraditi več objektov vojne industrije tudi na slovenskih tleh. Tako so ustanovili tovarno za proizvodnjo dušika in karbida v Rušah pri Mariboru. Ruše so od Fale oddaljene le 4,5 km, zato je vojno ministrstvo izgradnji ruske tovarne dalo visoko prioriteto. Falsko gradbeno vodstvo je kot delovno silo dobilo vojne ujetnike iz Italije in Rusije. Od 800 delavcev sredi leta 1915 je bilo kar 400 ruskih in 100 italijanskih ujetnikov (Weissensteiner, 1958b, 20; Fras & Valenčič, 1976, 98; Kukovič, 1968, 4).

14 Večer, 6. 5. 1978: Jubilej pomlajene starke, 11.

15 Straža, 5. 12. 1913: Grozna nesreča na Fali, 3 osebe mrtve, 1 težko ranjena, 4.

16 Straža, 30. 7. 1915: Mariborsko-graška elektrarna, 5.

Ujetniki so delali pod izjemno težkimi pogoji, saj je primanjkovalo hrane. Veliko ujetnikov je umrlo zaradi podhranjenosti in različnih bolezni, vendar njihovo točno število ni znano. Tudi civilnim delavcem se ni godilo dosti bolje. Gradnja elektrarne je napredovala počasi, vendar je pomoč vojnega ministrstva zadostovala in delavci so lahko v začetku leta 1918 začeli z montažo strojne in električne opreme. Inštalacija ni vzela toliko časa in elektrarna je bila spomladi pripravljena na zagon (Kukovič, 1968, 4; Jerič, 1968, 29).

Še preden je elektrarna pognala svoje agregate, je ministrstvo za trgovino v sodelovanju z ministrstvi za železnice, javna dela in kmetijstvo 27. aprila 1918 družbi StEG poslalo dovoljenje za obratovanje. V tem dovoljenju so bili zapisani pogoji in omejitve. Pogoji so bili razdeljeni v 4 sklope s 54 točkami, ki so zajemale splošne pogoje gradnje, vzdrževanja in pogona elektrarne, varnostne predpise ter pogoje ob nadaljnjem širjenju omrežja. StEG in njegov potencialni naslednik se je moral obvezati, da bo člene spoštoval. Ob morebitnih nepravilnostih ali kvarnem vplivu na okolje bi ministrstvo za trgovino moralo ukrepati, če bi tako določil kateri od pristojnih uradov.¹⁷

6. maja 1918 so po nekajdnevnem poskusnem obratovanju končno stekli prvi trije agregati. Četrti agregat so pognali 9. maja, 23. maja pa še peti, zadnji agregat. Skupna moč petih agregatov je znašala 26.000 kVA, požiralnost vsakega od njih pa je bila 45 m³/s. V sklopu elektrarne sta bili postavljeni še splavnica za spuščanje splavov in ribja steza s 33 stopnicami, kar je ribam omogočalo prehod preko jezusa (Praper, 2011, 38; Šmon, 2011, 16).

Hkrati z načrti o izgradnji elektrarne so bili izdelani tudi načrti za kasnejšo elektrifikacijo, ki pa so bili le deloma uresničeni. Projektiran je bil daljnovod z napetostjo 80 kV do Gradca in povezava z elektrarnama Pegau ter Lebring. Drugi daljnovod z napetostjo 46 kV je bil projektiran za linijo Maribor–Slovenska Bistrica–Slovenske Konjice–Celje. V Celju so nameravali postaviti transformatorsko postajo in z 10 kV oskrbovati mesto ter njegovo industrijo. Pri celjski transformatorski postaji bi se daljnovod cepil na tri dele:

- Prvi krak s 30kV daljnovodom bi speljali po Savinjski dolini proti Šoštanju in Velenju.
- Pri drugem kraku bi naj zgradili daljnovod preko Vranskega do Domžal, kjer bi postavili transformatorsko postajo za Ljubljano. Od tam bi naj bil zgrajen daljnovodni krog z napetostjo 30 kV na liniji Ljubljana–Škofja Loka–Kranj–Cerklje–Mengeš–Domžale. V tem okviru bi bil zgrajen še stranski vod do Litije.
- Tretji krak je predvideval izgradnjo daljnovoda od Celja do Zidanega Mosta, kjer bi bila postavljena transformatorska postaja za spojitve s Trbovljami. Od Zidanega Mosta bi bil napeljan tudi daljnovod do Hrvaške, kjer bi se s falko energijo oskrbovala Zagreb in Samobor.¹⁸

Za elektrifikacijo Zagreba in Ljubljane so imeli pri StEG tudi alternativni načrt. Zagreb bi bilo možno oskrbovati z elektriko tudi preko daljnovoda Ptuj–Varaždin–Kra-

17 PAM, 0918, a.š. 87/4, Dovoljenje za obratovanje, 27. april 1918.

18 Slovenec, 18. 2. 1920: Dušan Sernec, Vodne sile na Slovenskem in falka elektrarna, 6.

pina. Načrt za daljnovid Ptuj–Varaždin je kasneje bil tudi uresničen. Alternativni načrt za elektrifikacijo Ljubljane je predvideval izgradnjo daljnovoda preko Dravske doline, Koroške in Gorenjske.¹⁹ Vsekakor so bili načrti zastavljeni zelo smelo, a je konec vojne prinesel spremembe, ki jih v StEG niso pričakovali.

NOVA DRŽAVA, NOVI NAČRTI

Poraz centralnih sil je preprečil prvotne načrte StEG in švicarskih investorjev o izgradnji daljnovoda proti graškemu bazenu. Mejo z Republiko Avstrijo sta določili Saintgermainška mirovna pogodba, sklenjena 10. septembra 1919, in koroški plebiscit 10. oktobra 1920. Še preden je bila severna meja dokončno določena, so se začele pojavljati zahteve po nacionalizaciji elektrarne Fala. Ljudje so uvideli pomen elektrarne za elektrifikacijo celotne slovenske Štajerske in so pozivali novo državo k varovanju svojih energetskih interesov. Tako so v časniku *Nova doba* predlagali, da se namesto daljnovoda do graškega bazena raje spelje daljnovid „na črti Maribor–Pragersko–Ptuj–Ormož [...] do Celja“. Električni tok bi bilo potrebno „za našo državo zasigurati“ in „pristojnemu uradu poveriti nalogo, da vprašanje oddaje električnega toka s Fale na jug takoj s tehnične in finančne strani preštudira ter gre na roko občinam in okrajem“.²⁰ Nacionalizacija in z njo povezano pravilno izkoriščanje falske elektrarne bi naj bila „najvažnejša gospodarska zadeva slovenskega [...] dela Jugoslavije“.²¹

Mariborska občina se je v tem času pospešeno pripravljala na dobavo električnega toka s Fale. Že leta 1915 si je občina pridobila koncesijo za izgradnjo električnega omrežja s transformatorji in drugimi napravami. V ta namen je bilo leta 1918 ustanovljeno Mestno električno podjetje, ki ga je vodil inž. Karl Ruprecht. Kljub velikemu pomanjkanju gradbenega materiala, so bili transformatorji zgrajeni in opremljeni že leta 1919 (Weissensteiner, 1958b, 27; Fras & Valenčič, 1976, 141–142).

Vse to se je dogajalo v izjemno burnem obdobju prevrata, ko je vodstvo mariborske občine prvič prišlo v slovenske roke. 2. januarja 1919 je bil namesto župana za vladnega komisarja v Mariboru imenovan dr. Vilko Pfeifer. Imel je izjemno težko nalogo, da bi spremenil značaj nemškega mesta v slovenskega. Ob tem je še moral poskrbi za oskrbo meščanov z osnovnimi življenjskimi potrebščinami zaradi splošnega pomanjkanja po vojni (Antoličič, 2017, 958–959). Zaradi vseh dogodkov in pritiskov nanj ni čudno, da v času svojega kratkega štirinajstmesečnega mandata za elektrifikacijo mesta ni mogel storiti veliko.

Prvi daljnovid z napetostjo 10 kV je bil zgrajen leta 1919 na relaciji Fala–Maribor v dolžini 16 km. Vsak kilometer daljnovoda je stal 25.000 švicarskih frankov, kar je na koncu zneslo 400.000 frankov. Še istega leta sta se na isti daljnovid priključili železniška delavnica in kurilnica z železniško postajo na Studencih. Do sporazuma med mariborsko občino in elektrarno je prišlo 3. avgusta 1920. Takrat je bil na mestu vladnega komisarja v

19 Slovenec, 19. 2. 1920: Dušan Sernek, Vodne sile na Slovenskem in falska elektrarna, 3–4.

20 Nova doba, 22. 2. 1919: Janko Lešničar, Elektrarna na Fali, 2.

21 Slovenec, 19. 2. 1920: Dušan Sernek, Vodne sile na Slovenskem in falska elektrarna, 4.

Mariboru Josip Leskovar (Friš, 2018a). 2. oktobra 1920 se je na falski daljnovod priključilo celotno mestno omrežje z 22 transformatorskimi postajami. Gosposka in Slovenska ulica sta bili prvi, kjer je električna razsvetljava zamenjala plinsko. Kljub temu napredku je pri prenosu elektrike prihajalo do številnih prekinitev. V prvem letu se je električno omrežje pokazalo kot zelo nezanesljivo in takratni časniki so nad tem izlili veliko gneva. Mnogokrat je tako bil za izpade kriv kar vladni komisar Leskovar, najpogosteje pa je bilo krivo slabo vreme (Zadravec, 2010, 90–91).²²

Za časa zadnjega vladnega komisarja Ivana Poljanca, ki je načeloval Mariboru v obdobju med januarjem in julijem 1921, se je bilo gospodarstvo v mestu prisiljeno reorganizirati in s tem prilagoditi novi stvarnosti. V svojem kratkem mandatu za pospešitev elektrifikacije ni mogel storiti veliko, se pa je v njegovem času elektrificirala mariborska bolnišnica (Potočnik, 2017b, 950–951).

LASTNIŠKI ODNOSI PO PRVI SVETOVNI VOJNI

Več se je v tem času z elektrarno Fala dogajalo na državnem področju. Novonastala država Kraljevina SHS je želela dobiti nadzor nad podjetji, ki so bila v lasti tujcev oziroma nad tistimi podjetji, ki so bila financirana tudi s tujim kapitalom. S tem je skušala preprečiti finančne transakcije, škodljive za državo. Prva pogajanja med zastopniki pokrajinske vlade, Ljubljanske kreditne banke in Jadranske banke na eni strani ter zastopniki družbe StEG in švicarskega bančnega združenja na drugi strani so potekala januarja 1920 v ljubljanski mestni hiši. Pogajanjem je načeloval predsednik pokrajinske vlade dr. Gregor Žerjav, vendar niso prinesla želenega napredka. Stranki sta dosegli sporazum o ustanovitvi nove jugoslovanske delniške družbe (Weissensteiner, 1958b, 37).²³

Sporazum obsega 6 strani in 10 točk, v katerih so določeni pogoji. StEG je novi delniški družbi prepustil vse objekte, inventar, premičnine, orodje in zaloge, skupaj s 3 glavnimi transformatorskimi postajami, poleg tega pa še žice za izgradnjo daljnovoda Fala – Maribor. Za vse to je bila določena cena 18,5 milijona švicarskih frankov. Delniški kapital bi naj znašal 10 milijonov švicarskih frankov. V ta namen je StEG v svojih bilancah izločil falsko elektrarno in zanjo sestavil poseben račun. Obe strani bi imeli v upravi isto število članov, mesto predsednika bi bilo rezervirano za jugoslovanskega predstavnika. Enaki pogoji so veljali za nadzorni svet. StEG je postavil tudi pomemben pogoj, in sicer širjenje električnega omrežja proti severu čez mejo z Avstrijo, vendar natančnejši pogoji niso bili določeni. Koncesija bi bila novi delniški družbi podeljena za 90 let (Weissensteiner, 1958b, 37).²⁴ V *Novi dobi* so celo sporočili, da je prišlo do dogovora o državnem odkupu elektrarne za 56 milijonov kron²⁵, vendar to ni bilo res.

22 PAM, 0918, a.š. 548/6, Poročilo o začetku elektrifikacije Maribora, Gradec, 10. maj 1922.

23 Nova doba, 3. 2. 1920: Elektrarna na Fali, 3.

24 PAM, 0918, a.š. 548/6, Protokol s pogajanj o ustanovitvi nove delniške družbe, 24. januar 1920; Nova doba, 3. 2. 1920: Elektrarna na Fali, 3.

25 Nova doba, 20. 1. 1920: Električna centrala na Fali – v jugoslovanskih rokah, 8–9.

Ponovna pogajanja so potekala od 12. do 18. oktobra leta 1920. Na njih so določili ime nove družbe. Ta bi se naj imenovala „Fala d. d.“. Ponovno je bila določena glavnica, tokrat na 50 milijonov jugoslovanskih kron. Obe bančni skupini bi dali družbi po 1 milijon jugoslovanskih kron provizije. Sedež podjetja bi naj bil v Ljubljani, upravo bi sestavljalo 5–7 članov in nadzorni svet 5 članov. Tudi ta pogajanja niso prinesla želenega uspeha.²⁶

Do napredka je prišlo šele aprila 1923, ko je dr. Bogdan Marković, jugoslovanski minister za trgovino in industrijo, sprejel pogoje StEG za ustanovitev delniške družbe. S tem je bila osnovana družba „s kapitalom 5 milijonov dinarjev, od katere vsote pripade 2,5 mili. na Jadransko banko z domačo skupino, ostanek pa švicarskemu društvu“.²⁷ 16. maja 1923 je bila ustanovljena Delniška družba elektrarne Fala, katere sedež je bil v Beogradu. 6. julija 1923 so jugoslovanske oblasti prenesle koncesijo na Jugoslovansko delniško družbo, Elektrarna Fala d. d. pa je zato postala zemljiškopravni lastnik zemljišč, ki so spadala k elektrarni. StEG je dosegel svoje, saj so bili v upravni odbor imenovani štirje Švicarji in direktor StEG ter pet domačih članov odbora, ki so bili le marionete in niso imeli vpliva na vodstvo poslov. Švicarji so imeli vse niti v svojih rokah in so še celo desetletje držali monopol nad elektrifikacijo mariborske oblasti.²⁸ Da bi pomirili ljudi, je Fala d. d. avgusta izdala razglas z desetimi cilji, ki so si jih zadali od ustanovitvi. Ob splošnih ciljih o končanju eksploatacijskega odnosa in skrbi za elektrifikacijo so se zavezali k temu, da bodo v roku dveh let od ustanovitve družbe vsi uslužbenci Srbi, Hrvati in Slovenci.²⁹

V času nastajanja novega hidroenergetskega podjetja na Fali se je končalo prehodno obdobje državnih sekretarjev in 25. junija 1921 je kot župan Maribora zaprisegel Viktor Grčar. Bil je član Jugoslovanske socialnodemokratske stranke, ki je na volitvah prejela največ glasov. V času njegovega županovanja je Maribor doživljal velike spremembe v gospodarstvu. Iz trgovinske dejavnosti se je mesto preusmerilo k industrializaciji, še posebej k tekstilni industriji. K temu je poleg bližine železnice in poceni delovne sile pomembno prispevala tudi elektrifikacija (Potočnik, 2017a, 972–973).

ŠIRJENJE OMREŽJA

10. decembra 1924 je kot župan prisegel dr. Josip Leskovar, ki je od prejšnjega župana „podedoval“ veliko težav. Na srečo se je tedaj nova jugoslovanska valuta dinar stabilizirala, konec junija 1925 pa se je z novo carinsko tarifo v Jugoslaviji začel razmah tekstilne industrije, ki je uživala carinsko zaščito. Iz Češkoslovaške in Avstrije je na območje Maribora in Celja prišlo veliko predilnic, tkalnic, usnjarn in apretur, ki so se naselile v adaptirane obrate ali pa so bili v ta namen zgrajeni povsem novi. V dogovoru

26 PAM, 0918, a.š. 548/6, Protokol s pogajanj med švicarsko zvezo bank in jugoslovanskim bančnim sindikatom, 18. oktober 1920.

27 Nova doba, 1. 5. 1923: Električna centrala Fala pretvorjena v delniško družbo, 3.

28 Slovenec, 25. 8. 1923: Elektrarna na Fali in švicarsko posojilo za Beograd, 7; Nova doba, 1. 5. 1923: Električna centrala Fala pretvorjena v delniško družbo, 3; Slovenec, 25. 8. 1923: Elektrarna na Fali in švicarsko posojilo za Beograd, 7.

29 PAM, 0918, a.š. 360/2, Razglas ciljev društva, Beograd, 11. avgust 1923.

z občino je falska elektrarna novim podjetjem zagotovila ugodne tarife za elektriko, kar je dajalo mariborski industriji veliko prednost pred industrijo v drugih slovenskih krajih. Tarife so bile tako nizke zato, da se večini tovarn ni splačalo graditi lastnih električnih central. Župan je s pomočjo novega kapitala uspel mesto modernizirati. Največ težava pa je bila velika stanovanjska stiska zaradi velikega števila priseljencev, a jo je županu uspelo omiliti s primerno socialno in stanovanjsko politiko (Friš, 2018b; Weissensteiner, 1958b, 40).

Mariborsko Mestno elektriško podjetje je leta 1925 natisnilo knjižico s pogoji za dobavo električnega toka. Med splošnimi določili je podjetje prevzelo dolžnost, da „dobavlja tok nepretrgoma noč in dan, pridružuje pa si pravico, da prekine dobavljanje toka ob nedeljah in praznikih podnevi in ob delavnikih opoldne od 12. do 13. ure v svrhu morebitnih reparatur“.³⁰ Navedeni so bili tudi pogoji v zvezi s hišnimi priklopi, instalacijami v hišah, cenami toka in zaračunavanjem ter odklopi instalacij. Podane so tudi informacije v zvezi s števci, zaračunavanjem porabe toka in plačilnimi pogoji. Dobavljena elektrika se je plačevala „v enakih mesečnih obrokih, in sicer po pavšalni tarifi vnaprej, na števec pa nazaj“.³¹

Cena elektrike za luč in manjše porabnike je bila razmeroma visoka: 3 – 3,75 din na kWh za luč oz. 2 din za moč. Ugodnejšo ceno so ponujali industrijskim obratom, ki so ob nizkih obratovalnih urah plačevali tudi po 0,50 din na kWh. To ceno je Fala še znižala, če si je želelo podjetje postaviti lastno elektrarno. Mestno elektriško podjetje je odvajalo Fali 58,33 % celotnega izkupička (Fras & Valenčič, 1976, 113).

Od leta 1925 se je potreba po elektriki konstantno povečevala. Tudi v času najhujše gospodarske krize med letoma 1931 in 1933 je poraba še zmeraj rastla. Samo od leta 1924 do 1926 se je poraba skoraj podvojila. Veliko je k temu prispeval razvoj tekstilne in druge industrije iz že prej omenjenega razloga. Položaj elektrarne se je stabiliziral leta 1925, ko je bil dograjen daljnovod do Trbovelj, Fala d. d. pa je sklenila s Trboveljsko premogokopno družbo odkupno pogodbo za milijon kWh v zimskem obdobju nizkega vodostaja. Tudi to je bil eden od pglavitnih razlogov, da je poraba električne energije močno narasla (Fras & Valenčič, 1976, 113).

Prvo podeželsko naselje, ki je dobilo električni tok, je bila Fala na levem bregu Drave. Na desnem bregu, kjer je bila železniška postaja, so še kar nekaj časa svetili s petrolejkami. Na daljnovod Fala–Maribor so se leta 1922 priključile še transformatorske postaje v Pekrah, Limbušu, Selnici ob Dravi, Sp. Selnici, Kamnici in posestvu Proseški dvor (Fras & Valenčič, 1976, 113).

Leta 1922 so napeljali daljnovod napetosti 10 kV iz Maribora v Rače. S tem daljnovodom so dobili elektriko kraji Bohova, Razvanje, Hoče, Slivnica, Orehova vas in Rače. Leta 1924 so ga podaljšali vse do Pragerskega, s tem pa so elektrificirali kraje Zg. in Sp. Polskava, Pragersko in leta 1928 še Fram. Leta 1922 so uredili tudi stikališče v Radvanju pri t. i. Scherbaumovem dvorcu (Fras & Valenčič, 1976, 113).

30 PAM, 0918, a.š. 360/2, Izvleček iz pogojev za dobavo električnega toka iz mestnega elektrovodnega omrežja v Mariboru, Maribor, oktober 1925.

31 PAM, 0918, a.š. 360/2, Izvleček iz pogojev za dobavo električnega toka iz mestnega elektrovodnega omrežja v Mariboru, Maribor, oktober 1925.

Leta 1926 so bili elektrificirani okoliški kraji Studenci in Pobrežje, naslednje leto Radvanje, Nova vas in Tezno, leta 1929 še Košaki. V tistem obdobju je elektrarna Fala oskrbovala naslednje večje industrijske obrate: Tovarna dušika Ruše, rudnik v Trbovljah, Tovarna cementa Zidani Most, Kemična tovarna Hrastnik, Kemična tovarna Celje, Westen A. G. Celje, Kamenit Laško, delavnice državnih železnic in vso mariborsko industrijo.³² V letu 1931 je podjetje napeljalo daljnovode do Kamnice in Brestrnice. Leta 1936 se je začelo širjenje mestnega omrežja proti severozahodu, kjer so zgradili 10kV daljnovod Kamnica–Svečina in s tem leta 1940 omogočili elektrifikacijo Svečine, Rance, Kungote in Rošpoha. Hkrati so pozabili na izgradnjo daljnovoda proti krajem vzhodno od mesta, tako da so Brezje, Zrkovci in Dogoše ostali brez elektrike (Fras & Valenčič, 1976, 144).

Zaradi vse večje porabe elektrike je morala elektrarna Fala leta 1928 zgraditi drugi daljnovod do Maribora. Decembra 1927 je Fala d. d. mariborsko občino zaprosila za podelitev dovoljenja za izgradnjo novega daljnovoda. Hkrati so zahtevali tudi razlastitev nekaterih lastnikov zemljišč, ki niso hoteli „dati dovoljenje za postavitve drogov na njih zemljišču“.³³ Januarja in februarja je bilo izvršenih več komisijских pregledov trase, po kateri naj bi bil speljan novi daljnovod. Določeni so bili splošni predpisi in pogoji. Gradbena direkcija v Ljubljani je izdala tehnično odobritev 25. februarja.³⁴ Leta 1930 je začela obratovati razdelilna transformatorska postaja 80/10 kV Radvanje.

V letu 1928, zadnjem letu županovanja dr. Josipa Leskovarja, se je zaključila tudi prva etapa elektrifikacije s strani elektrarne Fala. Napeljanih je bilo kar 286 km daljnovodov različnih napetosti. Z izgradnjo razvejanega omrežja daljnovodov proti vzhodu do Varaždina, severovzhodu do Murske Sobote in proti jugu do Trbovelj se je falska širitev v prvi etapi postopoma zaključila. Seveda se je nadaljevala izgradnja krajših odcepov in podaljškov, a so bili vsi večji kraji in industrijski obrati v glavnem že elektrificirani. Od leta 1928 naprej je elektrifikacija potekala počasneje, ker so bila glavna središča že povezana z daljnovodi. Manjši kraji si tega niso mogli privoščiti. Elektrarna Fala je imela na Štajerskem monopolni položaj, zato je lahko sama določala cene elektrike in niti ni imela interesa, da bi širila elektrifikacijo na podeželje, ker od tega ne bi imela nobenih koristi. Na razvoj elektrifikacijskega omrežja na podeželju bi lahko vplivala le država, vendar takrat še ni imela interesa in ni vodila širše elektrifikacijske politike (Weissensteiner, 1958b, 42; Fras & Valenčič, 1976, 113).

Ob naglem razvoju industrije se je Maribor v obeh županskih mandatih dr. Alojzija Juvana – prvi med letoma 1928–1931 (Hazemali, Matjašič Friš, Šela & Schmidt Krajnc, 2018; Berberih-Slana, 2006, 439), drugi med 1935–1941 (Friš & Gostenčnik, 2018) – ter v vmesnem obdobju mestnega načelnika dr. Franja Lipolda (1931–1935) (Gostenčnik, 2017) povzpел na prvo mesto v porabi elektrike na prebivalca v vsej državi. Leta 1939 je bila v Mariboru povprečna potrošnja 448 kWh na prebivalca (Fras & Valenčič, 1976, 145).

32 PAM, 0918, a.š. 400/2, Odgovor na vprašanje časnika Slovenec, Maribor, 30. marec 1927.

33 PAM, 0918, a.š. 527/1, Komisioniranje daljnovoda Fala–Maribor, Maribor, 16. december 1927.

34 PAM, 0918, a.š. 527/1, Tehnično odobrenje Gradbene direkcije v Ljubljani, Ljubljana, 25. februar 1928.

SKLEP – SLABE PLATI ELEKTRIFIKACIJE

Medtem ko je elektrifikacija ugodno vplivala na gospodarski razvoj Maribora in širše okolice, je prinesla s sabo tudi nekaj negativnih stvari. Še posebej so bili na udaru dravski splavarji, ki so zaradi falske elektrarne izgubili veliko časa. Za ilustracijo je navedenih nekaj primerov.

Splavnica je bila sicer narejena, a je nenehno prihajalo do sporov med elektrarno Fala in splavarji zaradi skal pri izhodu iz nje. Vodstvo elektrarne je trdilo, da bo skale odstranilo. Obljubo so izpolnili leta 1926, ko so zaradi nenehnih pritožb splavarjev pričeli obnavljati splavnico, zaradi česar prehod čez njo ni bil mogoč vso zimo. Zgradili so nujno potreben valobran pri spodnjem delu splavišča. Bil je iz betona in dolg kar 40 metrov. Močni tok Drave je namreč splave takoj po spustu odnesel proti skalam, kjer so se lahko razbili.³⁵

Istega leta je Zaradi narasle vode splav začelo nesti proti III. zapornici, ki je bila odprta. To je videl zaporničar in zapornico hitro zaprl. Splav se je upočasnil in ni povzročil škode. Zaradi spusta zapornice je voda narasla in poplavlila del občinske ceste.³⁶

Leta 1934 je elektrarna Fala obvestila sresko načelstvo Maribor, da so splavi pomanjkljivo opremljeni in da za varnost ni poskrbljeno, kot bi moralo biti. Tako se je neke noči v jez zaletel splav brez vodnika in se razbil. Čuvaj jezu je uspel ubraniti jez pred večjo škodo.³⁷

Zaradi nevednosti ljudi je elektrarna Fala morala poskrbeti za preventivo in je v javnih občilih ljudi opozarjala na nevarnost električnega toka. Tak primer je članek v *Straži* iz leta 1919, ki se glasi:

*Svarilo! Elektrarna na Fali pri Rušah resno svari, da se naj nihče ne dotakne električne žice, ki je napeljana od elektrarne do tovarne v Rušah. Naj se tudi nihče ne dotakne električnih žic, ki visijo navzdol, kajti v vsakem slučaju bi bila smrt neizogibna. Predvsem naj starši svariijo svoje otroke, naj ne plezajo po lesenih drogih, da se ne dotaknejo nobene električne žice, ker se v njej nahaja zelo močen električni tok.*³⁸

Za konec omenimo še zanimivost: leta 1930 so v časniku *Večernik* prišli do „presenetljivega odkritja“. Ugotovili so, da je bil Maribor „od nekdanj poznani po ugodnem podnebnju in predvsem po tem, da je bila megla tu redek pojav“. Kar naenkrat pa bi naj bila megla vse bolj pogosta. Veliko ljudi bi naj bilo mnenja, da je za to kriva elektrarna Fala oziroma zbiranje megle nad njenim jezom. Megla bi naj nato po Dravski dolini prišla vse do Maribora. Članek seveda ni imel nobene znanstvene podlage.³⁹

35 PAM, 0918, a.š. 27/1, Prošnja za objavo obvestila, 11. marec 1927.

36 PAM, 0918, a.š. 400/2, Poročilo zaporničarja Ivana Dešmana, Fala, 23. oktober 1926.

37 PAM, 0918, a.š. 400/2, Poročilo o nesreči, Fala, 12. junij 1934.

38 *Straža*, 3. 5. 1919: Svarilo!, 5.

39 PAM, 0918, a.š. 27/1, Prevod članka iz časnika *Večernik*, 2. januar 1930.

MAYORS OF MARIBOR AND THE WAY TO SUCCESSFUL ELECTRIFICATION OF THE CITY

Gregor NOVAK

Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje, Zagrebška cesta 84, SI–2000 Maribor, Slovenia

e-mail: gregor.novak83@gmail.com

SUMMARY

The use of electricity on Slovenian soil began very early, since the first light bulb in Slovenia lit up very quickly, only four years after its invention. This probably happened the day before April 4, 1883 at Karl Scherbaum's steam mill in Maribor. The founding of the Styria electrical company, which was the first initiator of electrification in the area, also belongs to these beginnings. Founded in 1902, the company became an important factor in electrification in the first decade of its operation. Initially, electricity was used for lighting and for the needs of industry, so it is not unusual that the first initiators of development were mainly industrialists of German descent.

During Johann Schmiderer's time as Mayor of Maribor, the construction of a power plant on the Drava was seriously discussed for the first time at a meeting of the municipal council on January 8, 1909. There it was proposed to build a hydroelectric power plant near Mariborski otok. The municipality of Maribor partnered with the municipality of Graz and purchased more land and facilities in the planned containment area. However, the construction did not come about because of poor building plans and a contract with the city gas company which was in force until 1920.

The indecision of municipality of Maribor was exploited by the Styria power company (Steirische Elektrizitätsgesellschaft – StEG), which became the most important player in the construction of the Fala hydroelectric power plant and thus the main initiator and organizer of the electrification of Styria. StEG decided to build a hydroelectric plant at Fala. In early 1913, preparatory work began. Workers and experts from all over the Dravska dolina, as well as from the Dravsko polje and Prekmurje were drawn to work on the construction site. World War I caused a great deal of trouble to the Fala power plant. Not only was there a shortage of labor, there was also a shortage of food for workers. Due to the needs of the war industry, it became increasingly difficult to obtain the necessary and increasingly expensive building materials. In 1916 the construction of the power plant almost came to a halt due to the aforementioned problems. The War Ministry's decision to build a nitrogen and carbide plant in Ruše gave a new impetus to the construction of the Fala power plant. The ministry provided the necessary building materials and, above all, the labor force – prisoners of war. By May 1918, the power plant had five operating generators. The plans for the expansion of the electricity network were already being prepared.

In the first years after the war, three government commissioners came to the fore of the municipality of Maribor: Vilko Pfeifer, Josip Leskovar and Ivan Poljanec. All three had little influence on the development of electrification in the city as they had to reorganize and adapt to the new reality, the SHS Kingdom. In the meantime, however, the city of

Maribor was connected to the Fala electrical power grid. During the time of Mayor Viktor Grčar, between 1921 and 1924, Maribor was experiencing major changes in the economy. From trade, the city shifted to industrialization, especially to the textile industry. In addition to its proximity to rail and cheap labor, electrification also contributed to this significantly.

During Dr. iur. Josip Leskovar's mayorship the need for electricity was constantly increasing. From 1924 to 1926 alone, consumption almost doubled. In 1928, the last year of Dr. iur. Leskovar's mayorship, the first phase of electrification by the Fala power plant was completed. As many as 286 km of transmission lines of various voltages were installed. With the construction of a branched network of transmission lines towards east to Varaždin, northeast to Murska Sobota and south to Trbovlje, the Fala's 1st phase expansion gradually ended. The construction of shorter junctions and extensions naturally continued, but all major cities and industrial facilities have been already largely electrified. Since 1928, electrification has been slower because the main centres were already connected to power lines.

Keywords: Maribor, mayors of Maribor, electrification, Fala power plant, Mariborski otok power plant

VIRI IN LITERATURA

- Dom in svet** – Ljubljana, 1888–1944.
- Marburger/Mariborer Zeitung** – Maribor, 1862–1945.
- Narodni dnevnik** – Celje, 1909–1910.
- Nova doba** – Celje, 1919–1941.
- PAM, 0918** – Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond 0918: Dravske elektrarne Maribor, Elektrarna Fala (0918).
- Slovenec** – Ljubljana, 1873–1945.
- Slovenski gospodar** – Maribor, 1867–1941.
- Slovenski narod** – Ljubljana, 1868–1943.
- Straža** – Maribor, 1908–1927.
- Večer** – Maribor, 1952–.
- Antoličič, G. (2017):** Dr. Vilko Pfeifer – prvi Slovenec na čelu mariborske občine po prevratu (1919–1920). *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 929–948.
- Berberih-Slana, A. (2006):** Uprava v Mariboru 1919–1929. *Studia Historica Slovenica*, 6, 2–3, 439.
- Čuček, F. et al. (2012):** Nemci in Maribor. Stoletje preobratov 1846–1946. Maribor, Umetniški kabinet Primož Premzl.
- Elektrarna Mariborski otok (1978):** 30 let obratovanja elektrarne Mariborski otok. Maribor, Mariborski otok.
- Fras, S. & B. Valenčič (1976):** Razvoj elektrifikacije Slovenije do leta 1945. Ljubljana, Tehniška založba Slovenije.
- Friš, D. & N. Gostenčnik (2018):** Dr. Alojzij Juvan – drugič na čelu mariborske mestne občine (1935–1941). *Acta Histriae*, 26, 1, 181–206.
- Friš, D. (2018a):** Maribor po prevratu in vladni komisar dr. Josip Leskovar. *Studia Historica Slovenica*, 18, 1, 191–216.
- Friš, D. (2018b):** Razmah in napredek Maribora v času županovanja dr. Josipa Leskovarja (1924–1928). *Acta Histriae*, 26, 1, 127–158.
- Gostenčnik, N. & B. Lobnik (2010):** Plinarna Maribor 140 let v našem mestu. Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor.
- Gostenčnik, N. (2017):** Dr. Franjo Lipold, mariborski mestni načelnik v letih od 1931 do 1935. *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 989–1018.
- Hazemali, D., Matjašič Friš, M., Šela, A. & M. Schmidt Krajnc (2018):** Med priložnostmi in pomanjkanjem: Maribor v času prvega županskega mandata dr. Alojzija Juvana, 1928–1931. *Acta Histriae*, 26, 1, 159–180.
- Jenuš, G. (2011):** Ko je Maribor postal slovenski. Iz zgodovine nemško-slovenskih odnosov v Mariboru od konca 19. stoletja in v prevratni dobi. Maribor, Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča.
- Jenuš, G. (2017):** „Ljubi Bog, kako varovati, česar ni; saj vendar pri vseh concih in krajih sili v Mariboru slovenski značaj na dan!“: Johann Schmiderer – zadnji mariborski župan avstrijske dobe. *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 901–927.

- Jerič, M. (1968):** Hidrocentrale na slovenskem območju reke Drave. Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani.
- Kukovič, I. (1968):** Ob 50-letnici obratovanja elektrarne Fala. Fala, Elektrarna Fala.
- Macuh, P. et al. (2000):** Drava nekoč in danes. Zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi. Splavarstvo in energetika. Maribor, Založba Obzorja.
- Maver, A. & T. Ravnikar (2017):** „Ein echter deutscher Biedermann“: Matthäus Reiser in njegovo županovanje v Mariboru. *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 819–836.
- Podgoršek, N. (2006):** Zgodovina uprave v Mariboru 1750–1918. Občinske volitve v mestu Maribor 1861–1912. *Studia Historica Slovenica*, 6, 2–3, 372.
- Potočnik, D. (2017a):** Mariborski župan Viktor Grčar (1921–1924). *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 961–987.
- Potočnik, D. (2017b):** Vladni komisar Ivan Poljanec (1921). *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 949–960.
- Požar, H. (1983):** Snaga i energija u elektroenergetskim sistemima. Zagreb, Založba Informator.
- Praper, J. (2011):** Drava, Dravčani, graditelji, obratovalci, 60 let DEM. Vuzenica, Društvo upokojencev DEM.
- Skitek, V. (2017):** Aleksander Nagy – župan mestne občine Maribor na prelomu iz 19. v 20. stoletje. *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 68–369.
- Šmon, M. (2011):** Dravske elektrarne Maribor – 60 let. Maribor, Založba Ostroga.
- Valenčič, B. (1982):** Razvoj elektroenergetike Slovenije 1945–1980. Ljubljana, Tehniška založba Slovenije.
- Vovk Korže, A. & V. Jurač (2008):** Vodna učna pot Vuhreščica. Maribor, Filozofska fakulteta, Mednarodni center za ekoremediacije.
- Weissensteiner, F. (1958a):** Elektrarna Mariborski otok 1948–1958. Maribor, Elektrarna Mariborski otok.
- Weissensteiner, F. (1958b):** Elektrarna Fala, Elektro – Maribor mesto: 40 let. Fala, Elektrarna Fala.
- Zadravec, M. (2010):** Mestna občina mariborska 1919–1921. Diplomsko delo, Univerza v Mariboru.
- Zajšek, B. (2017):** Ferdinand Duchatsch – slovenski Nemec oziroma nemški Slovec. *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 837–872.